

LEHETETT-E SYLVESTER JÁNOS EGY BÉCSI NYOMTATVÁNYTÖREDÉK MAGYARRA FORDÍTÓJA?

KALCSÓ GYULA

1. Borsa Gedeon 1969 júniusában a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából romániai könyvtárakban kutatott régi magyar nyomtatványok után. Útjának gyümölcse többek között négy, addig példányból ismeretlen mű fellelése volt. Ezek közül az egyik a kolozsvári volt unitárius kollégium könyvtárában a *BMV 260* jelzet alatt szereplő kötet, amely két összekötött, erősen hiányos, címlap nélküli nyomtatványtöredéket tartalmaz. A másodikat 308a sorszámmal illesztették be az RMNy.-be (a továbbiakban röviden csak 308a-ként utalok rá). Borsa kiderítette róla, hogy a szerző Saint John Fisher rochesteri püspök (latinosan Joannes episcopus Rophensis v. Roffensis, magyarosan Fisher Szent János), a mű pedig a *Psalmi seu precesiones ... item Psalmi aliquot selecti ex Davide* címen, első kiadásban 1509-ben, Londonban megjelent latin zsolttároskönyvének magyarra átültetett változata. A fordító azonban már a kortárs jezsuita szerzetes, Szántó István számára is ismeretlen volt, aki egy 1574-ben kelt levelében említi a kötetet.¹

A nyomtatvány keletkezéséről csak annyit lehet biztosan tudni, hogy a kiadás Caspar Stainhofer nevéhez fűződik. A mű Bécsben, valamikor az 1570-es évek elején jelenhetett meg. A töredék elején álló ajánlás a nyomdász nevében szól Draskovich György zágrábi püspökhöz, aki 1563-tól 1573. június 9-ig (kalocsai érseki kinevezéséig) töltötte be hivatalát. A szövegben Sylvester magyar *Újtestamentuma* (a továbbiakban használok az ÚT. rövidítést is) mint tervezett kiadvány szerepel,² így a 308a biztosan 1574 előtt került ki a sajtó alól (akkor adta ki Stainhofer az ÚT.-ot). A kolozsvári akadémiai könyvtárban fellelt kötetben a vizsgált töredék össze van kötve egy másikkal, amelyet kolofonja szerint 1572-ben nyomtatott a bécsi műhely. Mivel a két kiadvány nyomdai kivitele is megegyezik, ezért ehhez közeli időpontot tarthatunk valószínűnek a 308a megjelenését illetően is. Mindent egybevetve az RMNy. által megállapított 1572 körüli dátum valószínűnek látszik.³

A 24 főlőből álló, az ajánlásán kívül egyetlen bűnbocsánati ima töredékét tartalmazó nyomtatványrészletet felfedezése óta nem tanulmányozták behatóbban, valószínűleg ezért került el a kutatók figyelmét, hogy a szöveg nyelvi megformáltság

---

¹ Borsa (1969: 208) idézi a levelet, amelyben Szántó a magyar nyelvű katolikus kiadványok megjelenését szorgalmazta, és felsorolta az általa addig ismert ilyen jellegű nyomtatványokat, említve John Fisher művét is: „Vidi et orationes quasdam Rophensis a quodam ignoto authore translatas”. Ebből a megjegyzésből arra lehet következtetni, hogy a nyomtatvány sehol nem tüntette föl a magyar fordító nevét.

² A következő mondatban: „ez vtan nagjobbat igiekőznēm mījnden fzolgalatommal es gond vifelemmel Nagifagodnak es az kőőrtien nepnek ky adnij. De miert hogij az Magiar Vrak keueffen vadnak, nijnchen kij feghitleggel lenne az Chiftus neue dijchijreerti, es az hiőtnek meg tartalært, **Wij teftamentomnak niomtatafara**, kit magiar orfzag fzijue fzerijnt kijuannia twlem, **wdőre kel hadnom**” (az *A iij* jelzetű f v rektóján, kiemelés tőlem).

³ Az adatok forrása az RMNy. első kötete, valamint Borsa (1969). A 308a szövege az OSzK mikrofilmjén megtekinthető.

szempontjából meglehetősen hasonlóságokat mutat Sylvester János magyar nyelvű alkotásaival: a *Puerilium colloquiorum* magyar részeivel (a továbbiakban a PC. rövidítés is jelölheti, RMNy.-száma 8.) és az *Újtestamentum*-fordítással.⁴ Jelen tanulmányban megkíséreltem bebizonyítani, hogy a nyelvi egyezések mennyisége és jellege miatt a mű magyarra fordítójának Sylvester Jánost kell tartanunk.

2. A szövegek hasonlóságai akkor tűntek föl számomra, amikor a korai magyar nyelvű nyomtatott írásbeliség digitális korpuszát állítottam össze, és elemeztem a névszójelezés és -ragozás nyelvi változóit.⁵ A korpuszban Sylvester művei közül a *Puerilium colloquiorum* magyar nyelvű része teljes terjedelmében, az *Újtestamentum*-fordítás pedig egy 6800 szavas mintával szerepel (a teljes szöveg 5%-a). A 308a mintája a korpusz építésekor a kisebb terjedelmű szövegek esetében megállapított mintavételi minimumnak megfelelően ezerszavas. A minták egyezései arra sarkalltak, hogy további kutatásokat végezzek, és kiderítsem, látszólagos, véletlen azonosságokról van-e szó, vagy statisztikailag is igazolható Sylvester szerzősége. Kiindulópontom az volt, hogy a XVI. századi nyomtatványok nyelvében még nagymértékben jellemző a korabeli nyelvi változók értékeinek egyedi eloszlású használata. A nyomtatott írásbeliség nyelvi egységülése még nem volt olyan fokú, hogy viszonylag homogén nyelvezetű szövegeket eredményezett volna. Ha elegendő mennyiségű minta áll rendelkezésre, a változóértékek elemzése útján azonosítható egy-egy idiolektus. A korpusz névszóinflexiók alakjainak feltérképezése után például jól kirajzolódott Heltai Gáspár, Székely István, Sylvester János és mások nyelvének sajátosságai, valamint bizonyos esetekben az azonos területen élő vagy tevékenykedő írók nyelvjárása is (pl. egy néhány szerzőből álló északkeleti csoporté, amelyhez az *i*-zés különböző mértékű megléte és további jellegzetességek kapcsolhatók).

A 308a magyar szerzőjének azonosítása során három lehetőséggel kell számolnunk: 1. a fordító egy eddig ismeretlen XVI. századi írónk, 2. a fordító ismert XVI. századi szerző, 3. Sylvester készítette a magyar szöveget. Az 1. lehetőség akkor igazolható, ha be tudjuk bizonyítani, hogy a vizsgált töredék szövege egyik korabeli szerzőhöz sem köthető, azaz ha találunk idiolektális sajátosságokat, olyan nyelvi megoldásokat, amelyek teljesen egyediek, a kor más szerzőjére nem jellemzőek, vagy bizonyítani tudjuk, hogy a nyelvi változók eloszlása csak erre a nyomtatványra jellemző mintázatot ad. Mivel egyik sem bizonyult igaznak, ezt a lehetőséget kizárhatjuk. Az egyezések mellett természetesen különös figyelmet fordítottam a szerzők azonosságát kizáró ellentétek keresésére is, hiszen a második lehetőség akkor volna igazolható, ha Sylvesterre egyáltalán nem jellemző, viszont másra valló nyelvi sajátosságokra lelnék (ellenkező esetben kizárható). A szerzőséget tehát három feltétel teljesülése esetén tarthatjuk valószínűnek: 1. A 308a nyelve Sylvester műveivel azonos nyelvi megoldásokat tartalmaz.

⁴ Mindkét műnek van faksimile kiadása: Sylvester János: 1. [Hegendorff] Hegendorf, Christophorus – Sylvester János: Rudimenta grammatices Donati. Cracoviae 1527. – 2. Heyden, Sebald – Sylvester János: Puerilium colloquiorum formulae. Cracoviae 1527. A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány. Kiad. és bevez. Melich János. Budapest: M. Nyelvtud. Társ., 1912. VII, 64, 92 p., valamint Sylvester János: Új Testamentum. Újszigei 1541, hasonmás kiadás. A kísérő tanulmányt írta Varjas Béla. Bp. 1960. Bibliotheca Hungarica Antiqua 1.

⁵ A korpusz hozzáférhető az interneten, címe: <http://www.ektf.hu/konyvtar/Korpusz/korpuszmain.html>. A névszójeles és -ragos alakok teljes konkordanciája is megtalálható itt, tehát a tanulmányban közölt adatok és példák ellenőrizhetők. A vizsgálat eredményeit PhD-disszertációmban összegeztem (Kalcsó 2009).

2. Más szövegben ezek a nyelvi megoldások együttesen nem fordulnak elő. 3. Nincsenek ellentmondások a 308a és Sylvester nyelve között. Ezért nem csupán a terjedelmesebb magyar nyelvű Sylvester-szövegeket (a PC. 1686 szavas teljes szövegét és az ÚT. 6800 szavas mintáját), hanem az egész korpuszt összevettem a 308a-val, hogy kiderüljön, más szerzők esetében milyen mértékben mutatható ki hasonlóság. A tüzetesebb vizsgálatba nem a korpuszbeli ezerszavas részletet, hanem a töredék ajánlás utáni részét, azaz az imádságot vontam be (az *A ij* jelzetű ív verzójától a *D iij* verzójáig, ahol a szöveg megszakad). A minta még így is viszonylag kis terjedelmű (3136 szavas), ám arra már alkalmas, hogy az idiolektális sajátosságok azonosíthatóak legyenek.

Az ajánlást azért kell kizárnunk a vizsgálatból, mert minden jel arra mutat, hogy annak írója nem azonos a fordítóval. Nyelvezete eltér a főszövegtől, az alábbiakban felsorolom a legszembetűnőbb ellentmondásokat. Az -Ú melléknévképző következtében középzárt, pl.: *efző* ('eszű'), *ilető* ('életű'), *nieluó* ('nyelvű'), míg a főszövegben egy zárt alakot találunk: *jdesbifzidu* ('édes beszédű', *D r.*).⁶ A *kóróztien* szóalak kétszer is előfordul, míg a főszövegben csak *kereft* (*C viii r.*), *kereftfaán* (*C viii r.*), *kereftfän* (*C vi v.*) stb. alakok találhatók. A *szerez* ige töve kétszer ö-ző alakban szerepel (*fzörzót*, *fzörzet*), míg a főszövegben kizárólag illabiálisan fordul elő: *fzerzeik* (*A vii r.*), *fzerzifed* (*C r.*), *fzerzifnek* (*C viii r.*). Három adatban szerepel a *most* tö nyíltabban: *maftanij* (kétszer), *maftan*, míg a főszövegben kizárólag középzárt példákat találunk: *moftan* (többször, pl.: *C ij r.*, *C vi v.*), *moftes* (*B iv v.*) stb. Az *i*-zés jóval szórványosabb, több *é*-ző tö és toldalék a főszövegben kizárólag *i*-ző formában található meg: *Tizteffeghes* : *tifzefsig* (*A iij v.*), *Fölfeghes* : *felfghednek* (*C viii r.*), *vegheztem* : *vigre* (*C ij r.*), *kerriffel* : *kirlek* (*D v.*), *véuen* : *viue* (*C vii v.*) stb. A -VAL rag hasonul: *kerriffel*, *aitatofaggal* stb., míg a szövegben kizárólag hasonulatlan alakokat találunk (l. 7.) stb.

Az ajánlás szövege a nyomdász nevében szól a zágrábi püspökhöz. Mindezek miatt kétségbe vonhatjuk Borsa Gedeon véleményét: „Az ajánlás végén álló N. M. S. betűk talán a fordító nevét jelölik” (Borsa 1969: 208). Sokkal valószínűbb, hogy azok a nyomdászra utalnak. Molnár József az ÚT. 1574-es kiadásának tüzetes vizsgálata után azt feltételezte, hogy Stainhofernek lehetett magyar szedője vagy korrektora (Molnár 1963: 22–3). Valószínű, hogy a 308a magyar nyelvű ajánlása az ő műve (valószínűleg a nyomdász által írott szöveget fordíthatta magyarra), az említett nyelvi sajátosságok így az ő anyanyelvjárásának alakjai.

3. A Sylvester-szövegek és a 308a főszövege között igen sokrétű nyelvi egyezéseket lehet találni, vannak azonos hangtani, alaktani, mondattani, szókészletbeli megoldások. A korpusz első átfogó vizsgálata a névszóinflexiók jelenségekre terjedt ki, azért ebben a tanulmányban főként ezekre támaszkodom. A XVI. századi nyomtatványok tüzetes korpuszalapú elemzése során feltártam, hogy melyek azok a névszójelezési és -ragozási esetek, amelyekben variálódás tapasztalható (azaz nyelvi változókként jelennek meg, l. Kalcsó 2009). Ezek közül jó néhány az adatok csekély száma (vagy éppen hiánya) miatt nem vizsgálható a Sylvester-korpusz és a 308a összevetésekor. Tárgyunk szempontjából a következő változók adatai relevánsak és vizsgálhatók:

⁶ Az ajánlás az *A ij–A iij* jelzetű ívekben található, így annak jelzeteit nem közlöm, mert a kis terjedelm miatt példái könnyen kikereshetők, a főszöveg adatainak a lelőhelyét viszont megadom.

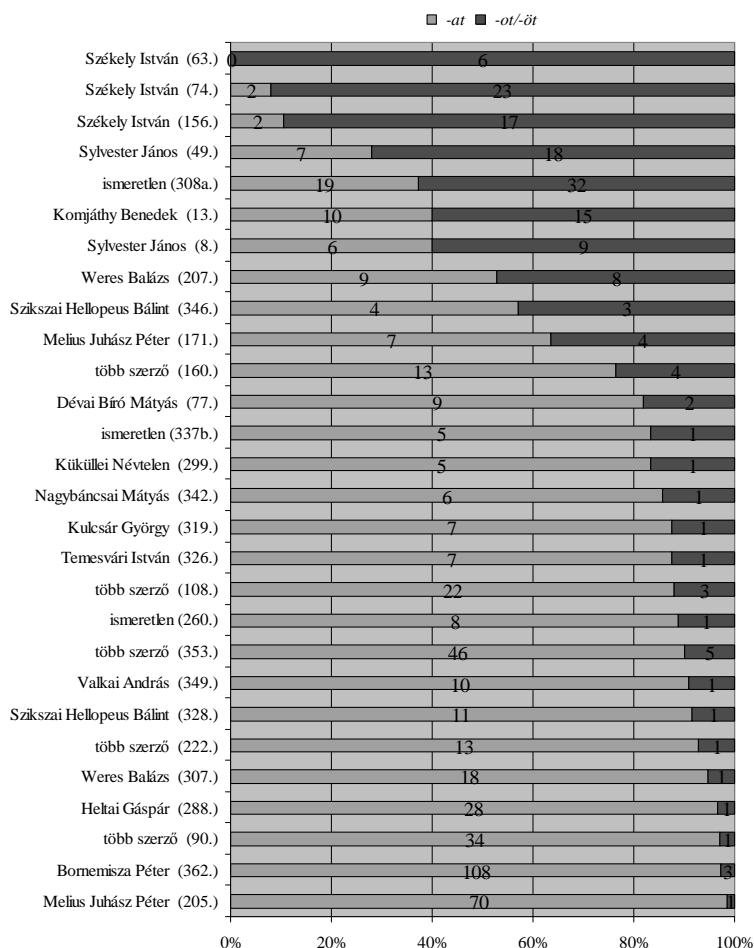
- a *-k* többesjel mint relatív fő utáni nyílt véghangzó középzárttal szemben (pl. *házakat ~ házakot*),
- a birtokos személyjelek (Sg. 1., Sg. 2, Pl. 1., Pl. 2., Pl. 3.) mint relatív fő utáni nyílt véghangzó középzárttal szemben (pl. *lábamat ~ lábamot* stb.),
- az inessivusban álló *-ba/-be* a *-ban/-ben*-nel szemben (pl. *áll a kapuba ~ áll a kapuban*),
- az illativusban álló *-ban/-ben* a *-ba/-be*-vel szemben (pl. *bemegy a házban ~ bemeget a házba*),
- az elativusi, delativusi és ablativusi ragok középzárt magánhangzós alakja a zárttal szemben (pl. *házból ~ hazbul, házról ~ házrul, háztól ~ háztul*),
- az instrumentalis-comitativusi rag hasonlított alakja a nem hasonlítottal szemben (pl. *kézzel ~ kézvel*),
- a causalis-finalisi rag középzárt alakja a zárttal szemben (pl. *bűnért ~ bűnirt*),
- a temporalisi rag az előzményeivel szemben (pl. *Eger megszállásakor ~ megszállása koron ~ megszállása kort ~ megszállása korán ~ megszállása korban*),
- az essivus-formalisi KÉPPEN > -KÉPPEN középzárt alakja a zárttal szemben (pl. *egyképpen ~ egykíppen*).

A felsoroltakban (és más nyelvi jellegzetességekben) a Sylvester-művek és a 308a feltűnő, jelentős mértékű egyezést mutatnak. Az alábbiakban ezeket veszem sorra.

4. A többesjeles és a birtokos személyjeles relatív főek utáni véghangzó nyelvtanilag szemponyjából a 308a nagyon hasonló képet mutat, mint Sylvester művei. Voltaképpen a tárgyragos alakok vizsgálatára kell szorítkoznunk, mivel a primer ragok közül ez az egyetlen, a középnyelvi elején is eleven, mássalhangzós kezdetű toldalék, amely előtt ingadozó nyelvtanilag magánhangzó van. A vokális nyíltsága szemponyjából két típust lehet megkülönböztetni. A nyomtatványok nagyobb részében kizárólag nyílt megoldások szerepelnek. A félig nyílt formák csak akkor azonosíthatók biztosan, ha veláris töveken vagy palatális labiális magánhangzóval szerepelnek, mivel a zárt *ë* jelölése a korai nyomtatványokban sem volt szokás. A középzárt megoldásokat is használó 28 mű adatai az 1. ábrán látható diagramról olvashatók le (a szerzők neve után zárójelben az RMNy.-sorszám látható).

Ennek alapján megállapítható, hogy Székely István, Komjáthy Benedek és Sylvester János esetében valószínűsíthető a nagyobb arányú középzárttság. A 308a *-kot*, *-mot*, *-dot* stb. végződése több mint 60%-os arányban fordulnak elő: „Mert te io vagi, es irgalmas, es olli melli *azokot* es űduőzyted az te irgalmáságod fzerint az kik miltok nem valanak arra.” (B iv r.), „Az ű fzerelmiből, es irgalmalfgából valtameg *azokot*, kik eluefz-tenek vala” (C vi v.), „Fel indytám az te *haragodot* az en hamiffaghimual” (A vi r.), „fel emelnem az en *ortzāmot* te hozzád” (B ij v.) stb., de: „Vallion mene ideig forditodel előlem az te *ortzadat?*” (C v.), „Ne lűied en reām az te *niláidat?*” (C ij v.), „te vram ű rea erefzteid mind az mű *hamiffaghinkat?*” (C vi r.), „*azokat* valafztām magamnak, mellieket te nem kedueleil” (A vi v.) stb. A többi szerző esetében 50% alatti előfordulási arány jellemző. E tekintetben tehát a Sylvester-nyomtatványokkal egy csoportba sorolható a vizsgált töredék, hiszen azokban is nagyjából azonos arányban szerepelnek a középzárt alakok. Csak az ÚT. példánál maradva: „az iften imez kőuekből *fiakot* tāmābthat az Abrahamnak” (B r.), „es az földnek kirali, oda kezdik vinni az ű *kazdagágokot?*” (Yy r.),

„Ne kifirczed az te *uradot* iftenedet” (B ij r.), „Egyptombol hiuām meg az en *fiamot*” (A iiij v.) stb., összesen 27 adatban, de: „Ēs az ũ reytekít meg n'ituāñ, adanak ũneki, *aiandikokat*” (A iiij r.), „En Iefus küldim el az en *angalomat*” (Yy v.), „Ēs azok legottan el haguāñ az ũ *haloiokat* ũ vtanna meninek.” (B ij v.) stb., összesen 13 adatban. Megjegyzendő továbbá, hogy a többesjeles *-köt* alakra csak hét példa van a korpuszban (labiális palatális töveken szinte kizárólagos a *-ket* forma). A labiális véghangzók öt mű sajátjai: RMNy. I. 49., 207., 299., 308a, 319. A Sylvester-*Újtestamentum* két adata: „hamill' dolognak láttatik ennekem, kötözue boczātnom ũtet az Czābārhoz, ěs meg nem ielentenem az *bűnőköt*, az mellekből vādoltatik” (cc v.), „Teremczetek annakokairt *gómólczőköt* mellek az illetnek meg iobbijtālahoz illendők legenek” (B r.). A 308a is tartalmaz ilyeneket: „melli kereft-faán megfoltzá az fű, es hatalmas *ördögököt*” (C viii r.), „Ki menteid *űköt* az te neuedirt” (B iv v.). Ez újabb releváns egyezést jelent.

1. ábra

A tárgyrag előtti nyílt és középzárt vokálisok aránya a korpuszban

5. Az inessivusi és illativusi esetek ragjainak a használatáról a TNYt. az alábbiakat mondja el. A kései ómagyar korpusz adatainak „31,13%-a az alak és a funkció viszonyát tekintve »szabálytalan«-nak mondható” (Korompay 1992: 397). Ebből a nem hagyományos funkcióban (pl. illativusban) álló *-ban/-ben* az összes előfordulás 13,64%-a, míg az eredetitől eltérő funkcióban (pl. inessivusban) álló *-ba/-be* az összes adat 52,52%-a. Az alak és funkció megfelelésének három fő típusát különíti el: a) a *-ban/-ben* és a *-ba/-be* használatát világosan megkülönböztetöt, b) a két ragot közös *-ba/-be* alakban kiegyenlítő típust, c) a két ragot a *-ban/-ben* javára kiegyenlítő típust (vö. Korompay 1992: 398–9). A korai középmagyar kori nyomtatott írásbeliséget képviselő korpusz adatait is elsősorban abból a szempontból fogtam vállatóra, hogy mintái mely típust testesítik meg.

Az inessivusi *-ba/-be* általánosnak mondható, mindössze 7 műben nincs rá példa (ezekben általában kizárólagosak a *-ban/-ben* alakok). Jelen vizsgálat szempontjából irreleváns ez a típus, mivel mind Sylvester, mind a 308a esetében a korpusz átlagának megfelelő arányban fordulnak elő az ide sorolható adatok.

Az illativusban álló *-ban/-ben* alakok igen elterjedtek: 62 mintában találhatók példák. 12 műben kizárólagosak, további 16-ban 50% feletti arányban szerepelnek. Ezek zöme históriás ének, ahol a rímkényszer miatt a szokásosnál amúgy is nagyobb számban fordulnak elő. Összesen 41 mintában (Sylvester szövegeiben és a 308a-ban is) azonban nincsenek ilyen adatok. Az összefüggés ezekben az esetekben is szignifikánsnak mondható: Sylvesternél 165 inessivusi *-ban/-ben* mellett nincs ellenpélda, a 308a-ban ugyanígy: 49 adat, ellenpélda nélkül.⁷ Ebből a szempontból tehát ismét egyezést találunk.

6. Az elativusi, delativusi és ablativusi raghármás nyíltsága szempontjából a korpusz mintái csoportokba rendezhetők. Egy korábbi tanulmányomban részletesen ismerttettem ezeket (Kalcsó 2007). A 308a a *-BÓL*, *-RÚL*, *-TÚL* típusba tartozik. Az elativusi ragra 20 adat van, ebből 19 középzárt: „megmofa múnkót az mű *búnúnkból*” (D ij v.), „Ki nem tereik az en *gonoffaghombol*” (A viii r.), „Tedd azt vram iften hogi tériek meg az en gonofz *vtaimbol*” (D iij v.) stb., 1 zárt: „az titok gonofz *búnókbúl* tífztytsmeg enghemet” (D ij r.). A delativus kizárólag zártan szerepel 10 adatban: „Az en jffiufagomnak *búneirúl* es az en *vitkëimrúl* meg ne emlekezzél” (D iij r.), „eggi *gonoffägrul* más gonoffägra meneik” (A vii v.) stb. Az ablativus ugyancsak ellenpélda nélkül zárt 7 adatban: „Bizonaua te ellened vitkeztem *germekfighementúl* fogua mind ez napiglañ” (B iij r.), „megmenekedünk az *haragtul* ű altala” (C vii r.), „Kitzoda tífzta az *fertelmefsig-túl*” (D iij r.) stb.

A korpuszban a 308a mintáján kívül további tíz mű (RMNy. I. 49., 77., 78., 88a, 173., 213., 295., 296., 340., 350.) képviseli ezt a típust. Köztük szerepel Sylvester *Újtestamentuma*, amelyben az adatok eloszlása (elsőként minden esetben a középzártak számadatait feltüntetve): elativus: 45 : 0, delativus: 1 : 42, ablativus 0 : 31. Az ÚT. példáiból: „Es fok nip kőuete űet *Galileabol*, *Decapoliűbol*, es *Ierufalemből*, es *Sidorűbagbol*, es Iordan eluę valo egēb *tartoman'okbol*.” (B ij v., ellenpélda nélkül), „te magad értelmet veheccz mind *ezekrúl*, *kikrúl* mű űtet vādolluk” (dd iij r.), „az halottak-

⁷ A példák idézésétől ez esetben helytakarékosságból eltekintek. Az inessivus mindkét műben kizárólag *-ban/-ben* formájú, így nincs is mit összevetni.

nak *reminfighekrül, ęs fel tāmādāfokrul* itilletem en” (dd v.), 1 ellenpélda van: „kiknek inai *belekról* el indultanak vala” (B ij v.), „el Bakada *eggmāftul* az ġūlekezetnek foka-lāga” (dd v.), „Az *ūdōtūl* fogua kezde Iefus predicalni” (B ij r., ellenpélda nélkül). (A *Puerilium colloquiorum* alacsony adatszámja miatt nem vehető össze érdemben.) Tehát Sylvester nyelve ebből a szempontból is megegyezik a vizsgált nyomtatványával.

7. A névutói eredetű instrumentalis-comitativusi ragot az ómagyar korban az etimon elején álló [β] változásai miatt a tő és a rag hangteste között létrejövő hiátus különböző irányú megszüntetése vagy épp meg nem szüntetése miatt nagy alaki gazdagság jellemezte (vö. Korompay 1991: 309–10, 1992: 379–80). A középmagyar eleji nyomtatott könyvekben ebből a formakészletből már csak bizonyos elemek jelennek meg. A korpuszban magánhangzós szóvégeken *-val/-vel*, mássalhangzós szóvégeken az utolsó konzonánst jelölő kettőzött vagy egyjegyű betűvel, illetőleg hasonulatlanul, ugyancsak *-val/-vel* alakban található meg.

A 308a szövegében 33 hasonulatlan alakot találunk: „nized az te egigetlen eggi fźűlōtēdet, melliet az te ifteni *hatalmadual* nemzeil” (C vii v.), „el vēfz ez vilāg, mind *azokual* egetembe, kik ez vilagon vadnak” (C iv v.), „eggikoru volna az *iftenuel*” (C vii v.) stb., hasonult alakok nincsenek. A korpuszban a hasonulatlan alakok 42 műben fordulnak elő, vagyis a korban a nyomtatványok nyelvében elevenen él ez a változat. Ezen minták közül azonban csak hét esetben szerepelnek az adatok több mint felében a nem asszimilálódott példák: az RMNy. I. 8., 13., 49., 88a, 296., 337b, 350. sorszámúakban. Sylvester két műve (RMNy. I. 8., 49.) közül az *Újtestamentum* adatszámja ez esetben is szignifikánsnak tűnik: 58 hasonulatlan példával szemben mindössze 4 hasonult áll: „Christufnak euangeliomāt irā Sido *betūkuel*” (A v.), „io lelki *efmēretuel* vifeltem en magamoto” (dd r.), „Cefareaba le mene az Ananias fű pap, ęs az *vinekuel* egetembe, ęs egğ nimell Certullus neuű ieleleñ Bolo *mefteruel*” (dd iij r.) stb., de: „egğ Botul el vāluāñ *melliel* en ű kōzōttōk āluāñ ezt kiāltām” (dd iij v.), „egğ kipepeñ ilūnk az Sido *nelwel*” (3z iij v.) stb.

8. Mielőtt a nyelvi egyezéseket tovább vizsgálnám, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az eddig említett változók értékeinek hasonló eloszlása együttesen már csak Sylvester műveire és a 308a-ra jellemző. Tehát ha csupán ezek alapján kellene döntenünk, már akkor is igen valószínűnek kellene tartanunk a szerzők azonosságát. A 308a négy változóból három alakjainak a megoszlásában megegyezik még az RMNy. I. 77. és 88a mintáival (azaz Dévai Bíró Mátyás *Orthographia Vngaricájával* és Batizi András *Kereztyeni tvdomanrvl valo rövid könyveczkéjével*). Mindkét szövegben az ország északkeleti részeire jellemző nyelvi megoldásokat találunk. Dévai esetében ez a többéves ott-tartózkodással, Batizi esetében pedig a szülőföld nyelvjárási hatásával magyarázható. Mindkettőben megtalálhatjuk viszont a 308a szerzőségét kizáró ellentmondó alakokat is: Dévainál a *-val/-vel* ragok következetesen hasonulnak (8 adatban, ellenpélda nélkül), Batizinál pedig a jelek utáni véghangzók következetesen nyíltak (14 adatban, ellenpélda nélkül). Mindkét szerzőnek vannak további művei is, amelyek még kevesebb szempontból mutatnak egyezést a 308a-val.

Ha folytatjuk a vizsgálódást, akkor további számos, egy-egy esetben önmagában is bizonyító erejűnek tartható megfelelést találunk.

9. Az időhatározói -KOR végződés és előzményei igen változatos eloszlásban jelennek meg a korpusz mintáiban (a *koron*, *kort* névutói alakokban, a *-kor* agglutinálódott rag formájában, a *korában*, *korán* birtokos személyjeles névszókkel alkotott birtokos szerkezetekben). A 308a nyelvében kizárólag a *koron* névutói alak fordul elő (néhány példában hosszú nazális jelével): „az te nag fzerelmedirt, melliuel münköt fzereteil meg *akkorones*, *mikoron* teneked ellenfighid volnank” (A v r.), „Ime bűnben fzületeim en, mert *akkoroñ* es bűnnek miatta fertelmes valeik, *mikoron* az en aniām enghemet fzüle.” (B ij r.) stb. A *-kor* után ez a megoldás a leggyakoribb a többi szövegben is, összesen 70 műből adatolható. A *-kor* alaknál lényegesen nagyobb adatszámaban azonban csak 25 nyomtatvány mintájában fordul elő (RMNy. I. 16., 17., 49., 64., 74., 156., 162., 164., 208., 219., 284., 288., 289., 294., 304/1., 307., 308a, 315., 322., 324., 339., 348., 350., 358., 360.). Ezek közül a legtöbb *koron* alak Pesti Gábor műveiben, a Heltai-kiadványokban és Sylvester János *Újtestamentum*ában található. Heltai és Pesti más változók ellentmondó megoldásai és más okok miatt kizárható a lehetséges szerzők köréből. Sylvester esetében azonban ismét jelentős mennyiségű példáról van szó: a 76 *koron* adata mellett mindössze 8 *-kor* forma található: „kezekbe vißnek tighedet hog' *valamikoroñ* meg ne űfied az kűbe az te labaidat” (B ij r.), „*Akkoroñ* be tellededek az mi Ieremias profatatűl meg mondatott vala, *mikoroñ* ezt mondā” (A iij v.) stb., de: „*mikor* az Pält tőruiñbe hijták volna, vadolni kezdű űtet az Certullus” (dd ij r.), „Ennek azirt Bolgáll *mindenkor* tißta Bűduel” (A r.) stb. További jelentős egyezést jelent, hogy a *koron* névutós alakok nazálisát csak Sylvester és a 308a jelöli a példák egy részén hosszúnak az egész korpuszban.

10. Nem csupán a névszóragozáshoz kapcsolódó jelenség a 308a *é*-vel szembeni *í*-zése.⁸ Előfordul töben, hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben egyaránt, suffixum előtt és suffixumban is. Már Trócsányi Zoltán megállapította, hogy a XVI. századi nyomtatványok szerzői közül az *í*-ző alakok nagyobb mennyiségben Sylvesteren kívül Komjáthy Benedekre és Székely Istvánra jellemzőek (Trócsányi 1935: 5). Komjáthy esetében valószínű, hogy nem saját nyelvjárásának a megnyilvánulásaival van dolgunk (l. még alább). Székely István *í*-zése pedig jóval kisebb fokú, mint a többi szerzőé. Vol-

⁸ Az RMNy. I. 308a *í*-ző szóalakjai az előfordulás sorrendjében: *kirtek*, *higgitek*, *ilűnk*, *kiriűk*, *ighidnek*, *ilnek*, *kegielmefsighedet*, *tifztefsig*, *filelem*, *fzerelmedirt*, *ellenfighid*, *ilete*, *fertelmefsighemből*, *tighedet*, *milto*, *ilethen*, *fileik*, *keminyteim*, *fzigenűlni*, *reminfighemet*, *befzidednek*, *iletemben*, *tőruiñedet*, *figelmetefsighem*, *tighedet*, *hamifuoltomirt*, *azonkippeñ*, *mikippen*, *tighedet*, *befzideduel*, *befzideken*, *iletemben*, *befzideket*, *felfighes*, *iletemet*, *ihlift*, *annakokairt*, *Naponkint*, *fzigenűlt*, *kirlek*, *iltig*, *esesezuin*, *feghytfighűl*, *keminfiguel*, *igiretid*, *viriucl*, *iletemet*, *kirek*, *kirlek*, *iouoltodirt*, *fzigenlem*, *vitkeztem*, *vitkeztem*, *germekfigheműl*, *tifzek*, *vetemin*, *tifzem*, *tifzem*, *illien*, *miltok*, *fenyttiket*, *ighiretednek*, *mirtikhetetlen*, *vighire*, *mikippeñ*, *azonkippeñ*, *riggs*, *fzigenűltenek*, *mitteninek*, *neuedirt*, *tighedet*, *fzerzifed*, *kirlek*, *bűnömirt*, *mindilighi*, *righi*, *vigre*, *ellenfighem*, *irgalmassagodirt*, *űdűűffignek*, *tighedet*, *ilű*, *ilű*, *ditzirmi*, *tighedet*, *ippfig*, *bikefighem*, *naponkint*, *balgatagagomirt*, *fertelmefsiguel*, *ippfig*, *kegetlenfiguel*, *vilekedisben*, *fzűkfighimet*, *megighireid*, *dűziretyert*, *tighedet*, *befzididben*, *itilet*, *kegelmeffsighedet*, *tifz*, *newedirt*, *nized*, *iletűnkűt*, *newedit*, *neweirt*, *vire*, *nized*, *nized*, *fzeghineknek*, *nized*, *nized*, *mindenekirt*, *Betteffsigbe*, *bűneinkirt*, *vitkeinkirt*, *verefsiguel*, *bikilnek*, *verefsig*, *teftűn*, *verefsiguel*, *eltiueliedink*, *nipednek*, *vitkeijrt*, *verefsigre*, *fzerelmiből*, *megbikiltete*, *tiue*, *virinek*, *ileteit*, *azokirt*, *kijrlek*, *irűttűnk*, *vire*, *ellenfighid*, *iletiben*, *nized*, *elűfzi*, *vire*, *nized*, *azonkippen*, *meetzifre*, *nized*, *rifzes*, *viue*, *fzemiliben*, *fzerzifnek*, *tiue*, *tiue*, *pildaiara*, *lenninek*, *felfighednek*, *kegelmeffsighednek*, *ides*, *Nizdel*, *rifzit*, *feit*, *ilű*, *viruel*, *vires*, *fzip*, *idesbifzidű*, *keminiultef*...*jek*, *ipp*, *helljirul*, *ikes*, *fertelmefsig*, *Nized*, *kegelmeffsighes*, *litűt*, *Nized*, *dűtzűffighes*, *kirlek*, *kinfzenuedifzit*, *Kirlek*, *fzentinek*, *virinek*, *viriben*, *vire*, *fertelmefsighiből*, *newedirt*, *jletnek*, *iouoltodirt*, *tőruiñkeggel*, *nizfz*, *ilű*, *il*, *fertelmefsigtűl*, *ilete*, *nihani*, *reminfighem*, *tighedet*, *tűrendűnk*, *bikeffsiguel*.

taképpen ki lehet jelteni: a XVI. századi nyomtatványok közül nagyobb mérvű, saját *í*-zést csak Sylvester János műveiben és az RMNy. I. 308a jelzetű szövegtöredékben találunk.

Az 308a *í*-ző töveinek az elemzése egy másik tanulmány tárgya lehet. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy ezen tövek közül a legtöbb Sylvesternél is zárt alakban fordul elő. A toldalékok vizsgálatánál maradvá megállapítható, hogy a korpuszban két szuffixum szerepel zárt alakváltozatban.

A causalis-finalisi -ÉRT rag öt szövegmintában (RMNy. I. 8., 13., 49., 64., 308a) zárt (*í*-ző) alakban fordul elő. A 308a szövegében két *é*-ző ellenpélda található: „Vram irgalmazz ennekem az te newednek *ditziretyert*” (C iij v.–C iv r.), „emlekezzélmeg kijrlek *kijkert* lzenuede kinth” (C vi v.). Emellett azonban van 17 *í*-ző alak: „imádlágot tün *azokirt* kik az istennek ellene túttenek vala.” (C vi v.), „meg vereil az en *búnómirt*” (C r.), „megbotraänkozám az en hamifuoltomirt” (A vii v.) stb.

Az RMNy. I. 13., azaz Komjáthy Szent Pál levelei-fordítása esetében két, egymást követő, kapcsolódó szövegmondatban fordul elő a 4 *í*-ző alak – ez valószínűvé teszi, hogy a Komjáthyról több kutató által is feltételezett – a korban elfogadott – részleges plagizálás, kompilálás nyomaival, nem pedig a szerző saját nyelvjárási megoldásaival van dolgunk. Ezt a feltevést erősíti az a tény is, hogy a műrészletekben 53 *é*-ző forma található. Az RMNy. I. 64., azaz Ozorai Imre *De Christo et eius ecclesia...* c. műve esetében pedig egyetlen szóalak 4 példájáról (*azyrt*) van szó, amelyek mellett 27 középzárt alak van. Sylvester műveiben azonban ellenpélda nélküli a zárt forma, összesen 51 adat található rá a korpuszbeli mintákban, példák az ÚT.-ból: „Iobb ßüuel felelek meg az en űgemben en *magamirt*” (dd iij r.), „Vgán ezen ighe niha az ollan *kinirt* vítetik, mellet az *vir ontáfirt* kell ßenuedni” (3z iij r.) stb., a PC.-ből: „Myth akarz *miyrth* maraggyak.” (13. lap), „Myth zoolaz ekkyppen my *okyrth*.” (47. lap) stb. Ez az egyezés önmagában is igen figyelemreméltó.

A másik *í*-ző szuffixum, a korban még névutószerűen is használt -KÉPPEN a 308a-ban szintén kizárólag 6 zárt adatban fordul elő. A korpuszban további 6 műben szerepel ebben az alakváltozatban: RMNy. I. 8., 13., 49., 74., 156., 207. A 308a példái-ból: „meg lzegheim az en hütómót, *azonkippeñ* mint az allzon lzeghimeg hűteit az ű vrānak” (A vii v.), „*mikippen* tamaggianak fel azok, az ű bünőkbból, kik hamiffagot túttenek?” (C iv v.), „*mikippeñ* moltes *azonkippeñ* vagon” (B iv v.) stb. A többi mű Sylvester János, Komjáthy Benedek, Weres Balázs és Székely István nevéhez fűződik. Komjáthy és Weres Balázs esetében ismét számos ellenpéldát találunk (az előbbi mintájában 24 középzárt az 5 zárt mellett, az utóbbiában 12 középzárt a 6 zárt mellett). Székely István esetében következetesnek tűnik a zártság (csupán 3 *é*-ző alak a 17 *í*-zővel szemben), más változók azonban kizárják az ő szerzőségét (pl. nála sosem zárt a delativusi rag). Sylvester műveiben 31 zárt adat van, ellenpélda nélkül. Az ÚT. példái-ból: „Miheleñ kedigleñ meg talallatok, *kóuetfigkippeñ* hozzatok meg” (A iij r.), „Il illen beßiduel naponkid valo ßolāfāban. Il inekekben, *kiuāltkipeñ* az virāg inekekben” (3z iij r.) stb., a PC.-ből: „*Ekkyppen* aliyth mynketh thanwlly” (49. lap) stb.

11. Az eddigieken kívül még számos olyan jelenség található a 308a-ban, amelyek azonosak a Sylvester-nyomtatványok nyelvi megoldásaival. Ezek rendszeres és módszeres összefoglalása külön tanulmány keretében célszerű. Ez esetben csupán a

névszójelezés és -ragozás azonosságait elemeztem. A felsorolt egyezések azonban már a továbbiak nélkül is alapot adnak arra, hogy valószínűsítsük Sylvester János szerzőségét.

Irodalomtörténeti, könyvészeti, eszmetörténeti vonatkozásokra szándékosan nem tértem ki, mert véleményem szerint a nyelvi egyezések bizonyító ereje jóval nagyobb, mint az egyébként is homályos Sylvester-életrajzból kikövetkeztethető tényeknek. Néhány fontos mozzanatot mégis meg kell említenem. Az ajánlásban a nyomdász rejtélyes megjegyzést tesz, amelyből arra lehet következtetni, hogy a szöveget egy korábbi nyomtatvány alapján adta ki újra: „Nagij efző es iambor iletheő Roffi Ianos Pűfpők fzőrzet imatfagos kőnuechket ez maftanij niomorult iődőbe NAGYSA: Vram magamba vegheztem kü adnij, melliet twlem fok iambor hogij **wionnan deak bötőkkel megh niomtatnam** giakorta valo kerriffel fokfzőr kijuant” (A ij r., kiemelés tőlem). A deák betűkkel való nyomtatás minden bizonnyal arra utal, hogy a Stainhofer rendelkezésére álló nyomtatvány betűi nem voltak szokványosak. Véleményem szerint a kifejezés azt jelenti, hogy 'antikva betűtípussal'. Feltételezésem szerint az ÚT. nyomtatásakor is használt bastard készlettel (vö. Varjas 1958.) kinyomtatott szöveg alapján dolgozhatott a bécsi nyomdász, vagyis az ÚT.-mal egyidőben kiadott eredetiből. De hol van ennek a nyomtatványnak nyoma a Sylvester-bibliográfiában? A kérdésre a választ Abádi Benedek egy levele adja meg, amelyet Nádasdi Tamáshoz írt 1541. május 29-én. „Újdonságként – írja itt Abádi – megküldöm Nagyságodnak a tőlem legújabban kinyomtatott *Cantiunculae*-t.” (saját fordításában idézi: Balázs 1958: 178., a levél közlése: ItK III., 94–5.). Balázs János szerint egy korábban Sylvester által is említett nyomtatványról van szó, amelyben a Genézis verses tartalmi kivonatát készítették el. Megjegyzi azonban, hogy Gulyás Pál a Sylvester által említett *Cantiót*, és az Abádi által említett *Cantiunculae*t különböző nyomtatványoknak tartja, amelyek közül egyik sem maradt fenn példányban. Gulyás (1931) azzal érvel, hogy a többes számú, kicsinyítő képzős alak nem utalhat ugyanarra a szövegre. Jelölheti viszont John Fisher imádságait. Sejtésemet bizonyítani nem tudom, ám a tények egybehangzóan arra engednek következtetni, hogy az Abádi által Nádasdinak elűjságot, bastard betűkkel kinyomtatott *Cantiunculae* egy példánya kerülhetett Stainhoferhez (megl lehet, hogy a Bécsben elhunyt Sylvester hagyatékából), és ő újonnan, „deák betűkkel” (azaz antikva betűtípussal) kinyomtatta. Ebben az esetben az RMNy. I. 308a jelű nyomtatványtöredék a sárvár-újszigeti nyomda egy csupán említésből ismert nyomtatványának a második kiadása, egy eddig ismeretlen magyar nyelvű Sylvester-szöveg.

HIVATKOZÁSOK

Balázs János 1958: *Sylvester János és kora*, Budapest, Tankönyvkiadó.

Borsa Gedeon 1969: Legújabban előkerült XVI. századi magyarországi, illetve magyar nyelvű nyomtatványok, in *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968–69.*, Budapest, OSzK, 207–16.

Gulyás Pál 1931: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és a XVI. században*, Budapest, OSzK.

Kalcsó Gyula 2007: Az elativusi, delativusi és ablativusi ragok vizsgálata a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliség első fél századában, *Magyar Nyelv* **103**, 282–300.

- Kalcsó Gyula 2009: *A névszóragozás egységesülése a XVI. századi magyar nyomtatványokban* (Pandora Könyvek 21.), Eger, Líceum Kiadó.
- Korompay Klára 1991: A névszóragozás, in Benkó Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I/1. A korai ómagyar kor és előzményei*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 284–318.
- Korompay Klára 1992: A névszóragozás, in Benkó Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana III/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 355–410.
- Molnár József 1963: *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527–1576 között*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Trócsányi Zoltán 1935: *Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Varjas Béla 1958: A sárvár-újszigeti nyomda betűtípusai, *Irodalomtörténeti Közlemények* 62/1, 140–51.